

TURAN HƏSƏNZADƏ İŞİGİNDƏ

(Əvvəli 8-ci səhifədə)

Bir sözlə, o, 1961-ci ildən həyatını AMEA ilə bağlayıb. Və elə 1972-ci ildə də "Molla Nəsrəddin" jurnalında "İran və Cənubi Azərbaycan həyatının inikası" (1906-1921) mövzusunda namizədlik dissertasiyası müdafiə edir. Şübhəsiz, Turan Həsənzadənin xüsusi bir ilhamla və tədqiqatçılıq zəhmətinə qatlaşaraq yazıb araya çıxardığı elmi işi Azərbaycanın elm məkanında böyük maraqla qarşılınır və yüksək qiymətləndirilir. Ötən əsrin 70-80-ci illəri Turan Həsənzadənin zəngin yaradıcılıq dövrü kimi xarakterizə oluna bilər. Sonralar Turan Həsənzadə Mirzə Cəlilin, eləcə də "Molla Nəsrəddin" jurnalının ayrı-ayrı cildlərinin hazırlanması sahəsində əsas aparıcı simalardan biri olur. O, daha sonralar "Əkinçi" qəzetinin də transfonobiterasiyası ilə də məşğul olur, qəzeti tərtib edib kitab halında nəşrinin zəhmətlərini çəkir. O, Mir Cəlil Paşayevin seçilmiş əsərlərinin də (2 cildə) tərtibində yaxından iştirak edir. 80-ci illərdə onun tərtibi ilə beləcə çox dəyərli əsərlər Azərbaycan oxucusuna çatdırılır.

Ümumiyyətlə, Mirzə Cəlilin titanik fəaliyyəti elə Turan Həsənzadə kimi titanik gücdə olan tədqiqatçının əməyi ilə Azərbaycan oxucusuna təkrar-təkrar qaytarılıb.

Şəfəq Nasir Turan Həsənzadənin "Molla Nəsrəddin"lə, digər publisistlərimizlə bağlı tədqiqatlarının bir çox səhifələri Təbrizlə, İrənlə bağlıdır. Şəfəq Nasir Turanın həmin dövr fəaliyyətini maraqlı faktlarla təqdim edir: "T.Həsənzadə öz üzərində ciddi çalışan, gördüyü işin ictimai əhəmiyyətini dərk edən tədqiqatçı-alim idi. Hələ gəncliyindən "Molla Nəsrəddin" kimi bəşəri mündəricəli jurnalla tanış olduğundan onu araşdırmağı, tədqiq etməyi düşünürdü. Jurnalın ruhunu, ideya istiqamətini öyrənməklə yanaşı, dövrün xarakterini müəllif yazılarında izləmiş, gülüşün, kinayənin, işfə və tənqidin təsviri üslubuna, formasına diqqət yetirmişdir. Turan müəllim yazmağa başlamazdan əvvəl mətnşünaslıqla bağlı xeyli nəzəri ədəbiyyatla tanış olmuş, özündən əvvəlki molla-nəsrəddinçilərin əsərlərinə qədirdanlıqla yanaşaraq, onlardan öyrənmiş, tədqiqatlarından bəhrələnmişdir. Bu işlə tanışlıqdan aydın olur ki, müəllifin Cəlil Məmmədquluzadənin Cənub səfəri, jurnalın Təbriz nəşri üzərində işləməsi, onlara dəstək olmaq məqsədi ilə Təbrizə səfər etməsi tədqiqatçının bu idealların, nəcib əməllərin ictimai əhəmiyyətini araşdırmağa sövq etmişdir. Doğrudan da, M.Cəlilin "Molla Nəsrəddin"-i Təbrizdə nəşr etdirməsi Cənubi Azərbaycanın ictimai-mədəni həyatında böyük əhəmiyyət kəsb etmişdir. M.C.Pişəvəri 1944-cü ildə Tehranda nəşr olunan "Ajur" qəzetində C.Məmmədquluzadənin anadan olmasının 75 illiyi münasibəti ilə yazmışdı: "Molla Nəsrəddin" jurnalının Təbriz nəşri İran və Cənubi Azərbaycan xalqlarını mübarizəyə qaldırmaq, oyatmaqla bərabər, onların inqilabi şüurunun oyanmasında öz qüvvələrini səfərbərliyə almaq işinin təşkilində, İranda yeni satirik mətbuatın yaranmasında, yeni mütərəqqi fikirlə qələm sahiblərinin meydana çıxıb yetişməsində müstəsna rol oynamışdır". Məlumdur ki, Mirzə Cəlilin cənub dövrü fəaliyyətini daha dərinlən tədqiq etmədən bir çox həqiqətləri axıracan öyrənmək mümkün deyildi. Elə ona görə də Turan Həsənzadə "Molla Nəsrəddin" jurnalının və eləcə də Mirzə Cəlilin Təbriz dövrü fəaliyyətini öyrənmək üçün dəfələrlə yaradıcılıq ezamiyyətlərində olur. Və həmin dövrü araşdırarkən çox maraqlı məlumatları üzə çıxarır. Sonra özü bu barədə yazırdı: "C.Məmmədquluzadə "Molla Nəsrəddin"-in Təbriz nömrələ-

rində İran ictimai həyatının ən vacib, günün ən zəruri məsələləri ilə maraqlanıb, xalqın dərdlərini, ehtiyaclarını, onların qavrayıb başa düşəcəyi bir dildə izah edir, onun əsas səbəblərini səbəbkarlarının əsas simasını açır, satiraya tutaraq tənqid və işfə edirdi". Turan Həsənzadə Mirzə Cəlilin Təbriz ədəbi-mənəvi mühitinə təsirini və bu təsirlə orada söz meydanına çıxmış ziyalılardan adlarını da qeyd edir. Burada bir Əbülfət Ələvinin də adına rast gəlirik.

Turan Həsənzadənin elmi tədqiqatçı görkəmli alimlərin də diqqətini cəlb etmişdi. Əziz Mirəhmədovun, Məmmədcəfər Cəfərovun və başqalarının qeydlərində Turan Həsənzadənin "C.Məmmədquluzadənin cənub səfəri və "Molla Nəsrəddin" jurnalının Təbrizdə nəşri" monoqrafiyası yüksək qiymətləndirilir. Bu monoqrafiya 1991-ci ildə nəşr olunub. Şəfəq Nasir Turanın haqqında yüksək rəğbətlə danışan, onu Azərbaycanın fədakar ziyalısı kimi xarakterizə edən bir çox görkəmli alimlərin qeydlərinə də ayrıca yer verir və sonra yazır: "Bu işləri küll halında nəzərdən keçirəndə aydın olur ki, alim heç vaxt əlini işdən soyutmamış, hər zaman axtarışda olmuşdur. Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələri haqqında maraqlı məlumatlar toplamışdır. "Molla Nəsrəddin"ə böyük sevgi onu mətbuat tariximizlə bağlı başqa tədqiqatlara da sövq etmişdir. Tədqiqatçı ayrı-ayrı vaxtlarda bu jurnalın təsiri ilə çıxmış "Zənbur", "Kəlhiyyə", "Bürhani-həqiqət" (№ 1-6) jurnallarını da yeni əlifbaya köçürmüşdür. Təəssüf ki, onların nəşrini həyata keçirmək mümkün olmamışdır. Yeri gəlmişkən, "Kəlhiyyə" jurnalının transliterasiyası adlı plan işi barədə rəyində tədqiqatçı-alim İslam Ağayev yazmışdı: "XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanda orfoqrafiya qaydalarının və mətnşünaslıq işlərinin hələ formalaşmadığı bir vaxtda nəşr edilmiş "Kəlhiyyə" jurnalını (1912-1913) yüksək elmi səvişə ilə müasir əlifbaya köçürdüyünü gördüm". Təkcə elə Şəfəq Nasirin xüsusi bir istəklə irəli çəkdiyi bu faktları xarakterizə etmək üçün ayrıca bir tədqiqat işinə ehtiyac var.

Şəfəq Nasir özü də tədqiqatçıdır. Həm də "Molla Nəsrəddin" jurnalı ilə bağlı olan müəlliflərdən birinin - babası Məmmədəli Nasirin tədqiqatçısıdır. Ona görə də Turan Həsənzadənin gördüyü işin dəyərini yaxşı bilir və bu səbəbdən yazısını da maraqlı məlumatlarla zənginləşdirir.

Şəfəq Nasirin bir qeydi də diqqətimi çəkdi: "Görkəmli şəxsiyyətlər olan Məhəmmədqulu Abbası, İskəndər xan Qəffari, Əbülfət Ələvi və başqaları haqqında maraqlı sənədlər, Ə.Şərif, M.F.Axundovun məqalələri, M.Axundovun H.Zərdəbiyə və həkim Kərimbəy Mehmandarovun Təbrizdə Həmidə xanım göndərdiyi məktubun əsas məzmununun tərcüməsi də T.Həsənzadənin topladığı işlər arasındadır". Bu yazının bir həqiqəti də müxtəlif zamanları və müxtəlif zəka sahiblərini bir araya gətirməsidir. Elə Şəfəq Nasirin özünün dediyi kimi yazı boyu çəkilən adların sırasında biz Turan Həsənzadənin özünü də görürük.

Turan Həsənzadənin sözün həqiqi mənasında yeni dövr "Molla Nəsrəddin" məktəbinin tədqiqi sahəsində fəaliyyəti tam orijinal bir mərhələ təşkil edir.

Turan Həsənzadə Azərbaycan ziyalılığının yetirdiyi fenomen idi. Onun yaradıcılığı "Molla Nəsrəddin" sirlərinin öyrənilməsində həmişə açar olacaq.

Düşünmək olar ki, T.Həsənzadə haqqında yazı tədqiqatçı Şəfəq Nasirin öz xalqına dəyərli işiq payıdır.

Ə.XƏLƏFLİ

18.08.2022.